

ORTA ÇAĞ'DA KIRGIZ ANTROPOLOJİSİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER

Mustafa KALKAN*

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kalkan@karatekin.edu.tr.

Received Date: 27.06.2023. Revised Date:20.08.2023. Accepted Date:21.09.2023

Copyright © 2023 Mustafa KALKAN. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ÖZET

Kırgızlar, antropolojik sınıflandırmada brakisefal grup içine dâhil edilen bir Türk kavmidir. Uzun yüzyıllar İskitler, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarla bir arada yaşamışlardır. Bu coğrafi yakınlık, hâkimiyet mücadelesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Kırgızlar, Hunlarla rahatlıkla demografik olarak mücadele edebilecek bir güce sahip olmuşlardır. Bu da askeri mücadelelerin çok şiddetli ve yok edici olmasına sebebiyet vermiştir. Uygurların yıkılmasıyla Türk hâkimiyetinin Yenisey-Angarı ve Altay-Sayan sahasında zayıfladığı görülecektir. Kırgızlar kısa bir süre bölgeye hâkim olsalar da askeri üstünlük, Moğolların bölgeye gelmesiyle kaybedilecektir. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar döneminde sürgün edilen Kırgızlar, Moğollardan daha da ağır darbeler yiyeceklerdir. Moğollar, askeri güçleri ve isyan etmeleri sebebiyle Kırgızları tehdit olarak görececek ve onları en uzak bölgelere sürecektir.

Demografik kıyımı gerçekleştirmek için, onları Moğol boyları arasına yerleştireceklerdir. İskân politikasını yaklaşık dört yüz beş yüz yıl kadar sürdürecektir. Bu da Kırgızların büyük kayıplar vermesine ve erimelerine neden olacaktır. Moğollarla da karışık kaynaşmaya başlayan Kırgızlar, bir süre etnik asimilasyona uğrayacaklardır. Bu dönemde mongoloid gruplarla karışmalar yaşanacaktır. Aynı zamanda bazı Moğol boyları, Kırgız boy birliği içine girmeye başlayacaktır. Fiziki etkileşim kaçınılmaz olsa da bu birliklilik uzun sürmediği için Kırgızlar bu dönemde yüzeysel bir etnik değişim yaşayacaktır. Akabinde yaşanan gelişmeler, Kırgızlara geri dönme ve topraklarına tekrar yerleşme şansı tanyacaktır. Kırgızlar yeniden kendi boy birliklerini Yenisey-Altay sahasında kuracaklardır.

Kırgızların zamanla Tanrıdağı bölgesine göç etmeye başlamalarıyla birlikte yeniden bir etnik kaynaşma süreci yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bütün bu hareketli süreç içinde brakisefal antropometrik özelliklerini koruyan Kırgızların, Orta çağ döneminde yaşadıkları fizyonomik değişim incelenmiştir. Etap etap bu etnik değişim incelenerek, Kırgızlar üzerinde iz bırakan süreçler detaylarıyla, araştırmamızda ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, brakisefal, mongoloid, antropoloji, antropometri.

CHANGES IN KYRGYZ ANTHROPOLOGY IN THE MIDDLE AGES.

ABSTRACT

Kyrgyz are a Turkish tribe included in the brachycephalic group in anthropological classification. They lived together with Scythians, Huns, Gokturks and Uyghurs for many centuries. This geographical proximity made the struggle for dominance inevitable. The Kyrgyz had a power that could easily fight the Huns demographically. This caused military struggles to be very violent and destructive. It will be seen that with the collapse of the Uyghurs, Turkish domination weakened in the Yenisey-Angari and Altai-Sayan areas. Although the Kyrgyz dominated the region for a short time, military superiority would be lost with the arrival of the Mongols in the region. The Kyrgyz, who were exiled during the Huns, Gokturks and Uyghurs, would suffer even heavier blows from the Mongols. The Mongols will see the Kyrgyz as a threat due to their military power and rebellion and will exile them to the farthest regions.

They will settle them among the Mongol tribes to carry out the demographic massacre. They will continue their settlement policy for approximately four hundred and five hundred years. This will cause the Kyrgyz to suffer great losses and melt away. The Kyrgyz, who began to mix and integrate with the Mongols, will undergo ethnic assimilation for a while. During this period, there will be mixing with mongoloid groups. At the same time, some Mongol tribes will begin to join the Kyrgyz tribe union. Although physical interaction is inevitable, since this unity does not last long, the Kyrgyz will experience a superficial ethnic change during this period. The subsequent developments will give the Kyrgyz people the chance to return and settle in their lands again. The Kyrgyz will again establish their own clan unions in the Yenisei-Altay area.

It is understood that the Kyrgyz people experienced a process of ethnic integration again as they began to migrate to the Tanrıdağı region over time. The physiognomic changes experienced by the Kyrgyz people, who preserved their brachycephalic anthropometric features throughout this dynamic process, during the Middle Ages were examined. This ethnic change will be examined step by step and the processes that left their mark on the Kyrgyz people will be revealed in detail in our research.

Keywords: Kyrgyz, brachycephalic, mongoloid, anthropology, anthropometry.

GİRİŞ

Kırgız tarihinin badirelerle dolu bir geçmişi vardır. Bu badirelerde, yerleşilen ve vatan olarak kabul edilen toprakların bulunduğu bölgeye göre değişiklik göstermiştir. Kırgızlar, sınır komşularının askeri gücüne göre, tarihin çeşitli dönemlerinde yaşadıkları bölgelerde farklı mücadelelerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu mücadelelerin ilk etabı, aynı mekânı paylaşan Türklerle yaşanmış ve Kırgız boyları bu rekabet ortamında büyük zarar görmüştür.

Ortak tarihin bir araya getirdiği iki asker milletin, yakın coğrafyayı paylaşması istemeden de olsa hâkimiyet mücadelesinin acımasızca yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Büyük Hun Kağanlığının teşkilinden kısa bir süre sonra Tanrıkut-Şanyü Mete'nin "202-201 yılında Gengunların (Kırgızların) üzerine Yenisey-Angarı-Abakan Nehri boylarına sefer düzenleyerek buraları ele geçirdiği ve Moğolistan'ın Hangay Dağlarıyla Altay Dağları arasındaki bölgede bulunan kavimleri hâkimiyeti altına aldığı görülür" (Kabuşulu, 1997: 84).

Merkezî Asya'da Kırgızların yaşadıkları bölgelerin jeostratejik değer taşıması, ikinci şanssızlık olarak değerlendirilebilir. Kırgızların, Hunlar döneminde demografik açıdan dikkat çeken bir nüfusa sahip olmaları da başka bir dezavantajdır. Hunların tarihinde Kırgızlar üzerine çok sayıda saldırı düzenlenmiştir, bunların tamamını açıklamak mümkün olmayacağından sadece sefer tarihleri verilecektir. Hun askeri birlikleri M.Ö. 99, 56, 54, 51, 49 tarihinde ve diğer yıllarda, Kırgızların üzerine büyük askeri güçlerle saldırmışlardır.

Hunların düzenledikleri seferlerde uğrattıkları ağır zararlar istenilen sonucu vermemiş, Kırgızlar sonraki yıllarda yine Hun yönetimine karşı isyan etmişlerdir. Bu isyanların büyük bir kısmında, Kırgızlar Çinlilerden yardım istemiş bu da Hunları daha sert politikalar uygulamaya zorlamıştır. Değiştirilen politikayla beraber, Kırgızlar üzerine düzenlenen seferlerde esir alınan halk, farklı bölgelere zorla sürülmüşlerdir. Bazı Kırgız grupları da Hunların yönetimi altında bulunan diğer Hun boylarının arasına yerleştirilmiştir. Mevcut boylar, Hunlar döneminde gerek kültürel gerekse etnik yönden belirli bir eritme politikasına tabi tutulmuştur. Uygulanan politik eritme siyaseti uzun süre devam ettirilmiştir.

Oyanşu, Sunçi'nin verdiği bilgilere göre; Hunlar döneminde, Kırgız boyları üzerine düzenlenen seferlerin en önemlilerinden biri M.Ö. 56 yılında gerçekleştirilmiştir. "25 Tarih. Yeni Tangname'de "Hunlar, Han Sülalesine tabi olan Sangun Lilin'i sağ kol hanı (beyi) Viylunu, Dinlinglere beğ (hakan) olarak atamıştır. Daha sonra Çecer (Kutizu) Tengrikutu Cenkünleri (Kırgızları) hâkimiyet altına almıştır" (Oyanşu, 1997: 83) bu kaynak aynı zamanda Kırgız, Dinling-Ting ling coğrafi yakınlığının da bir belgesidir.

M.S. 200'lü yıllarda Hun hâkimiyetinin sona ermesiyle, Kırgızlar buldukları bölgelerde tekrar eski siyasi yapılarını tesis edecek ve güçlü bir askeri düzen meydana getireceklerdir. Kırgızların bağımsızlık dönemleri, beklenildiği kadar uzun sürmeyecektir. Türklerin hâkimiyeti kaybederek yönetimi Moğol gruplarına teslimi ile Yenisey bölgesinde sınırlı olsa da farklı karışımlar sonucu (evlenmeler, zorunlu göçler, boylar arası yer değiştirmeler vb. sebepler dolayısıyla) vukubulan kaynaşmalar iyice hareketlenecek ve Juan-juan döneminden Göktürk Devletinin kurulacağı zaman dilimine kadar etnik kaynaşma devam edecektir.

Hunların yıkılmasından sonra bir süre duraklayan Türk-Kırgız mücadelesi tekrar başlayacaktır. Göktürk Kağanlığı kurulduktan sonra, çıkan isyanlar sebebiyle Kırgızlara, Hunlar döneminde olduğu gibi şiddetli saldırılar düzenlenecektir. Göktürk Kağanlığının doğu kolunu oluşturan Kırgızlar, tekrar isyan hareketlerine yöneldikleri için cezalandırılacak ve Göktürklerin batı kanadına doğru sürüleceklerdir. Araştırmamızın sınırlılık alanının dışına çıkmamak açısından sadece düzenlenen askeri saldırıların tarihleri verilmiştir.

I. II. Göktürk Kağanlığı döneminde 554, 562, 638, 706, 709, 710-711 ve sonraki yıllarda askeri saldırılar düzenlenmiştir. Konunun bir ölçüde açıklığa kavuşturulması açısından seferlerin neden bu kadar fazla olduğu sorusunu anlayabilmek için Tonyukuk'un anısına dikilen kitabede "*Kırgız'ın güçlü kağanı bizim en büyük düşmanımızdır*" (Malov, 1951: 66) sözünü dikkatli değerlendirmek gerekir. Bu belgeler, Kırgızlar, Türk kökenli midir yoksa sonradan Türkler tarafından asimile edilerek mi Türkleştirilmiştir sorusunu düşündürmüştür. Bu sorudaki can alıcı detayın, Kırgızların demografik ve askeri gücünün Türkler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Aynı soydan gelmelerine rağmen kalabalık olan ve büyük bir askeri güce sahip olan Kırgızlar, Hunlar tarafından korku veren bir düşman olarak görülmüşlerdir.

Uygur Devleti'nin de Kırgızlar ile olan münasebetleri daimi bir askeri mücadele şeklinde olmuş, her iki tarafta fırsatını buldukları an çeşitli ittifak yollarına giderek birbirlerine öldürücü darbeler vurmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Bu seferlerin tarihleri 750, 758, 790, 792, 808, 810, 820, 821 yılları arasındadır. Uygurların, Hunlar ve Göktürklerden farkı, Kırgız boylarının diğer boylarla askeri ittifak oluşturmasını engellemek amacıyla onları daha uzağa sürmeleridir.

Ma Minli'nin verdiği bilgilere göre "*744 yılında Uygurlar ordalarını Ötügen Dağının eteklerine kurduktan sonra, 748 yılında Yenisey Kırgızlarını yönetim altına almışlardır. Bundan sonra Uygurların Tanrı Dağları bölgesine genişlemesiyle beraber, IX. asrın 40'lı yıllarında Kırgız boyları üç defa batıya göç ettirilerek Kucu bölgesine, Orta Asya ve Kışı gibi yerlere getirilmişlerdir. Buradan Yenisey Kırgızlarının bazı uruğları bu büyük sürgün ile batıya göç ettirilmiştir*" (Minli, 1992: 112-3).

Bu sürgün hareketleri, Uygurlar tarafından sık sık tekrarlanmış ve Kırgızların eski topraklarına geri dönmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Fakat gerçekleştirilen düzenli sürgün hareketleri başarıya ulaşamamış, Kırgızlar sonunda Uygurları yıkmıştır. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar döneminde, Kırgızların hangi tarihlerde Türklerle askeri mücadelelere giriştikleri ve nerelere sürüldüklerini özellikle ayrıntılı olarak vermemizin sebebi, bu bölgelere yerleştirilen Kırgızların etnik erimeye nasıl tabi tutulduğunu gösterme amacına yöneliktir.

Kırgız antropolojisinde, coğrafi farklılıkların ve yerleşik etnik grupların getirdiği antropometrik değişimler, tarafımızca düzenlenen etnik-coğrafi etaba göre *birinci dönem* şeklinde tanımlanacaktır. Aynı dönemde Hun, Göktürk ve Uygur fizyonomik etkisinin etnik olarak, Kırgızlar üzerinde demografik ve kültürel açıdan nasıl uygulandığını gösterme amacı

güdülmektedir. Kırgızlara ait antropolojik tip, bazı akademisyenler tarafından özellikle bu dönemde Homo Sapiens Indo Europaeus olarak nitelendirilir. W. Bartold “Çin kaynaklarına dayanarak Kırgızların büyük boylu, sarı saçlı, beyaz yüzleri ve gök gözleriyle diğer kavimlerden ayrıldıklarını” (Bernştam, 1991: 277) belirtmektedir, verilen fizyonomik tanımlar bu tipolojiyi tanımlamaktadır. Aynı zamanda N. A. Aristov gibi akademisyenler tarafından Wusun bağıyla, Kırgız etnik benzerliği tesis edilmeye çalışılmıştır (Kalkan, 2006: 72; Aristov, 1898: 291; Aristov, 2001). Bu tez her ne kadar bazı âlimler arasında kabul görmese de (Bernştam bunu reddetmektedir) Kırgızlara ait olan eski dönem antropolojik verileri, Kırgız fizyolojisindeki bu hızlı ve şaşkıncu değişimi görmemezlikten gelememektedir.

Hunlarla yakın coğrafi sahayı paylaşan Kırgızlar, nasıl farklı bir fizyonomiye sahip olur ? Bu sorunun cevabı daha bulunmadan karşımızda hemen ikinci soru belirir Türk kültürü alanına giren daha doğrusu Türk devletleri tarafından zorla etnik eritmeye tabi tutularak belirli bir ölçüde fizyonomik değişime uğratılan Kırgızlar tarihi tasnife göre ikinci, bize göre ise birinci dönemde nasıl bu kadar hızlı bir antropometrik değişime uğrar ? Kırgızların içinde yer alan İndo-Avrupaî elementler, Kıpçak boyları olabilir mi ? Yoksa yüzyıllar önce Avrupa’dan bölgeye gelen dolikosefallerin Orta Asya’yı istila ettikleri dönemlerde mi bu karışma yaşandı ?

Belirtilen sorulara cevap vermek tarih ilminin tek başına altından kalkabileceği bir iş değildir, bunun içinde *fiziki antropoloji* (insan fizyonomisinin ortaya çıkışını, diğer fizyonomilerden farkını ve fizyonomik değişimleri inceleyen bilim dalı), *antropometri* (vücut ölçülerini, kişinin yaşını, vücut yapısını, cinsiyetini ve yaş özelliklerini ölçen bilim dalı), *dermatoglifi* (kol ve parmakların deri yapılarını inceleyen bilim dalı), *seroloji* (kan gruplarını inceleyen bilim dalı), *odontoloji* (diş yapılarını inceleyen bilim dalı), *kraniyoloji* (kafataslarını inceleyen bilim dalı), *paleantropoloji* (fosilleri ve vücut kemiklerini inceleyen bilim dalı) ve *genetik* (gen yapılarını inceleyen bilim dalı) gibi disiplinlere müracaat etmek zorundadır.

Kırgızlar, Asya antropolojik tipine mi İndo Avrupa (Homo sapiens indo europaeus) antropolojik tipine mi dahil edilmelidir ? İlk etapta ırklar arası ayırım eldeki verilere göre rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Homo sapiens asiaticus tipine girdiği baskın antropolojik verilerle sağlamlaştırılan Kırgızların, bunlardan İlk Asya (İran-Türk), Pamir Fergana, Güneydoğu, Ural (Sibir ve Altay), Orta Asya (Moğol, Buryat; Tuva), Uzakdoğu veya Avrupa kökenli İndo-Avrupa antropolojik tipine mi girdikleri konusu bizim için büyük öneme sahiptir.

Hunlardan önce İndo-Avrupaî izleri fizyonomisinde barındıran ve bu gurubun *Ak tipini* oluşturduğu iddia edilen Kırgızların, Wusun etnik yapısına olan benzerliği gerek coğrafi uzaklık gerekse (bilindiği gibi Çin kaynakları Wusun başkenti Çigu’nun Issık-Köl bölgesinde olduğunu belirtmektedir) (Tışanulı, 1997: 436) diğer verilerin sonuçlarına göre çürütülebilmektedir. Tanrı Dağları bölgesi Kırgızların yerleştikleri ilk bölge değildir, bu bölgeye sonradan Yenisey sahasından gelmişlerdir. Hunlar döneminden bile sürgün edildikleri düşünülse, demografik olarak bu bölgede üstünlük sağlamaları mümkün değildir. Bölgede Yüeciler ve Wusunlar gibi kavimler mevcuttur ki nüfus üstünlüğü sağlayabilmesi imkânsız gibi görünmektedir. Benzer yaşam ve aynı kökenden geldikleri düşünülen Wusunlarla askeri ve sosyal birliktelik oluştursalar bile Yüeciler karşısında yine varlık gösterebilmeleri çok zordur. Ayrıca bölgeyi yakından izleyen Han ve Tang Hanedanlıklarının böyle önemli bir göçü yıllıklarında atlamaları iyimser bir varsayım gibi görünmektedir.

Aynı zamanda Çin tarihçisi Şi-Gu “Wusunların vücutları ve yüz yapıları güneylilerden başka yabancılarla bile karşılaştırıldığında hemen ayrılabilir” (Barthold, 1898: 4) demektedir. N. Ya. Biçurin tarafından verilen bilgilerde “Gök gözlü ve uzun sakallı, maymuna benzer,

onların gerçekten tohumlarıdır” renklerinden başka Batı Tanrı Dağları bölgesinde yaşayan halklardan ayrıldıkları ve Çinliler tarafından verilen bilgilere göre yüz yapılarının Wusunları kesin olarak ayırdığı görülmektedir” (Oşanın, 1927: 262).

Hatta Grum-Grjımaylo, Wusunların dolikosefal gurubuna bile girebilecek kadar farklı özellikler taşıdığını bunların *Dinling grubunun en batıdaki kolu olabileceğini belirtmektedir*” (Grum-Grjımaylo, 1909: 622-3). Bazı alan uzmanları tarafından (Grum-Grjımaylo), Wusunların-Kırgızların antropolojik tipinin temelinde Tin-ling karışımlarının baskın olduğu savunulmaktadır. Asıl etnik karışımın gerçekleştiği dönemler ise sonraki zaman dilimleridir.

Tin-ling tipi şeklinde görülen antropometrik veriler şöyledir: “Orta boylu (uzun boyluları az da olsa görülür) dolgun; büyük gelişmiş bir vücut, elma yüzlü, derisinin rengi-beyaz, sarı saçlı, düz burunlu (bazen gaga burunlu), açıkgozlu olarak tanımlanan bu tip” (Grum-Grjımaylo, 1926: 34), fizyolojik olarak büyük değişikliklere uğramıştır. Antropometrik veriler, bizleri Wusunların Kırgızlarla olan bağını bir daha düşünme mecburiyetiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Kırgızlar arasında *Nak Kırgız* olarak bilinen Yenisey-Altay-Sayan sahasının yanı sıra Narın ve kuzey şehirlerinde hayatlarını sürdüren uzun boylu (1.85-1.95), mavi-gök gözlü, elmacık kemikleri daha az baskın, uzun düz-kemer burun, kaş kemerleri çıkık, geniş alın ve ten rengi beyaz olan örnekler günümüzde bile mevcuttur. *Çala Kırgız* olarak bilinen Özbek-Oğuz ya da Moğol-Kalmık karışımı şeklinde görülen fizyonomik örneklerden çok farklı oldukları ve ilk bakışta bile farklarının tespit edilebildiği görülmektedir.

Bölgenin daha batısında bulunan ve uzun süre hâkimiyetini Hunlar ve Kırgızlar üzerinde tesis etmeye çalışan, bir ölçüde de bunu başaran dolikosefal özellikler taşıyan Yüeciler unutulmamalıdır. Yüecilerin bölgede hükümran olmaları ve demografik üstünlükleriyle bu sahaya gelen kavimleri etnik yönden etkileyebileceği de göz önünde tutulmalıdır. Diğer taraftan da özellikle Türklerin, Kırgızları çeşitli sebeplere binaen Yenisey-Altay-Sayan bölgesinden sürdükleri ve bu Kırgızların büyük bir kısmının batıya doğru göç ettirildiği hatırlanmalıdır. İşte bu Kırgız boyları, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar tarafından sürülen gruplar olabilir, bu durumda Tanrı Dağları bölgesine gelen Kırgızların mevcut coğrafyaya daha eski dönemlerden itibaren geldikleri ispatlanabilir. Göktürk dönemine ait arkeolojik kazılar, belirtilen dönemlerde Kırgızların kalabalık gruplar halinde olmasa da bölgedeki varlığını ortaya koymaktadır (Graç, 1968: 207-214).

Yenisey bölgesinde yaşayan Kırgızların fizyonomik özellikleri aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır. “Kırgızlar umûmen sakallarının seyrek çıkışı, göğsünde kılların yokluğu, göz kapaklarının Moğollara benzerliği, çehresinin yandan görünüşünün güzel olmaması, elmacık kemiklerinin çok basık olması, burun kemiğinin düz olması, üst dudağının içe bükey olması, boyunun ortaca uzunluğu, kısa başlı olması, yumuşak dik hem de koyu kara renkli saçları, göz bebeklerinin karalığı ve teninin koyuluğu ile tanımlanır” (Karayev, 1999: 501). Kırgız fizyonomisinin Yenisey etabından önce yani M.Ö. III. yüzyıllarda baskın element olarak İndo-Avrupaî özellik sergilemesi, akabinde Türklerin etnik eritme politikasına bağlı olarak yavaş yavaş kültürel etkiyle de bu gruptan aldığı baskın fizyolojik özelliklerin zamanla azalması dikkat çekicidir. Bu aynı zamanda Kıpçak fizyonomisinin yerini Oğuz fizyonomisine bırakması olarak da tanımlanabilir. İkisi de brakisefal olmasına rağmen iki grup arasında antropometrik olarak belirgin farklılıklar vardır.

M.Ö. II. asır M.S. I. II. III. asrın ilk yarısında brakisefal antropometrik özelliklerin baskın element şekline gelmeye başlaması, Kırgız tarihinde ikinci fizyonomik değişim dönemidir. Bu dönemde (840-924 yılında) Kırgızlar, Uygurlara indirdikleri darbeye uzun süreli olmasa

da “*Kırgız Derjevası*” diye bilinen ve yüzyılı içine alan bir dönemde etno-sosyal kimliklerine tekrar kavuşmuşlardır. Belirtilen dönemde Uygur bod birliği içinde yer alan çeşitli boylar, Kırgızlar tarafından Uygurlarla birlikte batıya sürülmeye başlanmıştır. Göktürklerin batı kanadını güçlendirmek için yer değiştiren boylar, bu zorunlu göçlere tabi değildir. Türk boylarının ilk etapta, Juan-juanlar döneminde batıya doğru gerçekleştirilen küçük göçleri önemsenmezse, sürgün yoluyla ilk büyük göç döneminin bu yıllarda gerçekleştirildiği görülür.

Kırgızların uzun yıllar Türk nüfuzu altında çektiği zorluklar, kendini çok sert bir tepki şeklinde göstermiş ve alınan intikamda o ölçüde ağır olmuştur. Kırgızların 840 yılı sonrasındaki hâkimiyet dönemi, kaynakların verdiği bilgilere göre oldukça sakin geçmiş görünmektedir. Ya da Kırgızlar batıya doğru değil de daha çok kuzeye doğru hâkimiyetlerini genişlettikleri için Çin yıllıklarının kayıtlarına girmemişlerdir. Bu bir asırlık kısa bağımsızlık döneminden sonra kuzeyden gelen Karakitay (Kitan) tehlikesi, Kırgızlara indirilen büyük bir darbe olmuştur.

Moğol Kavimleri ve Kırgızlarla Kaynaşma Süreçleri

916 yılında kurulan ve Lyao Sülalesi diye isimlendirilen bu devlete, Yenisey Kırgızları 931 yılında tabi olmuşlardır, Tunguz-Mançu ve Hsien-pi-Moğol kanı taşıyan gruplar 1128-1130 yıllarından itibaren Yedisu sahasına girmişlerdir. Kitanlar hâkimiyet alanlarını “... *kuzeyde bu tarihlerden önce kısa süreli de olsa Kırgız (Yenisey'deki) ülkesinden güneyde Belh'e kadar, batıda Harezmi'den Uygur ülkesine kadar genişletmişlerdir*” (Barthold, 1997: 411). Karahanlı hâkimiyeti altında yaşayan Kırgız boylarının Türk boylarıyla bu kez de Oğuz-Uygur grupları arasında kalarak yüzeysel bir kaynaşmaya yöneldiği anlaşılmaktadır.

Kitanlar döneminde “*1128 yılında Yeluy Daşı, Orta Asya'daki iki nehrin arasında Lyao Hanlığını kurduktan sonra, asker sevk ederek Kırgızlara saldırıda bulunduğu ve öcünü aldığı görülür. Bu dönemde tekrar bir grup Kırgız, Tanrı Dağları bölgesine sürülmüştür*” (Runkun, 1997: 141). 1211 yılında Kitanlar, Naymanlar tarafından ortadan kaldırılmıştır, Kitan Devleti döneminde Kırgızların arasına sızmaya başlayan Moğol kökenli boylar, etnik yapıları üzerinde izler (Karakitay boyu) bırakmıştır. Bu izlerin devamı olarak Kırgız etnik birliği içinde yer almayan ama bugün görülen Kitan-Kıtay boyu bu kurama (sonradan girme) boya örnek olarak verilebilir.

Aynı dönemde Moğol menşeli boylar, Kırgız boyları arasına girerek Kırgız fizyonomisinde Moğol elementlerinin artmasına sebebiyet vermiştir. Bu şekilde Kırgız antropolojisinde üçüncü, tasnifimize göre ise *ikinci dönem* başlamıştır. İkinci dönemi kalıcı izleriyle pekiştiren diğer bir etkide, Kitanların hemen arkasından Moğol istilasının başlamasıdır. “*1207 yılında Cengiz Han'ın gönderdiği elçileri kabul eden Orus İnal, Moğol hâkimiyetini kabul etmiştir*” (Baytur, 1992: 34).

Cengiz Han tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanan bu olay, sonraki tarihlerde Kırgızların yaşayacakları sıkıntıların başlangıcı olacaktır. Aradan uzun bir zaman geçmeden Moğol vahşetini yaşayan Kırgızlar, 1217 yılında isyan hareketine girişeceklerdir fakat hiç beklenmedik ağır bir darbe durumu içinden çıkılmaz hale getirecektir. “*1254 yılındaki istiklal girişimleri ise iyi sonuç verecek ve Kırgızların bağımsızlıkları 16 yıl sürecektir, 1270 yılında tekrar Moğol üstünlüğü tesis edilecektir*” (Malabayev, 1999: 49).

Kırgız tarihinde Moğol esaret dönemi diye bilinen bu tarihler, Yu. S. Hudyakov tarafından şöyle tasvir edilmektedir: “*Kırgızların bazı boyları saldırılar sonucunda esir alınmıştır, bazı grupları ise tundra ormanlarıyla kaplı alanlara kaçıp, çeşitli yerlere dağılmışlardır. Aynı bir bölümü de kutuplara doğru sürülerek insan elinin yetişmeyeceği bölgelere kaçmıştır*” (Hudyakov, 1990: 121).

Moğolların elinden kurtulmak mümkün olmamış, Kırgızlar küçük kollara ayrılarak farklı bölgelere özel bir yerleştirme sistemiyle iskân edilmişlerdir. “*Cuci'nin büyük oğlu Orta döneminde, Yenisey ve İrtiş Nehri arasında yaşayan Kırgızların Kıpçak boylarının İli ile İrtiş nehirleri arasındaki bölgeye göç ettirildiği görülmektedir*” (Minli, 1997: 116) kısa bir süre sonra “*1262-1263 yıllarında Arık Buka'ya bağlı olanlar İli Nehrine göç etmiştir. 1264 yılındaki savaşta yenildikten sonra kaçarak gelip Kubilay'a bağlanmıştır. Arık Buka, İrtiş ve Yenisey nehirleri bölgesine sürüp getirdiği Kırgızları, yakınında yer alan Tiyenşan bölgelerine göndermiştir*” (Minli, 1997: 116).

Aradan kısa bir süre geçtikten sonra bu kez de Yuan Sülalesi döneminde Kubilay Han “*1293 ve 1295 yıllarında Kırgızları, Sungua Nehri bölgesindeki Cancavcu (bugünkü Cavyuan sahası) şehrine ve Cısan'daki (bugünkü Beyçin-Yançın bölgesi) Sandung'a göç ettirmiştir*” (Runkun, 1997: 142). *Bu göç hareketlerine bir süre sonra Kırgızlar isyanla karşılık verince Kubilay, 1277 yılında Batı Mançurya'ya tekrar büyük bir grubu sürgün etmiştir*” (Kıçanov, 1991: 243).

Moğolların dışında çeşitli Çin sülaleleri döneminde de bazı Kırgız boyları, özellikle Yenisey ve Tanrı Dağları bölgesinden uzak bölgelere sürgün edilmişlerdir. Moğol istilasının uzun asırlar sürmesi, Kırgız antropometrisindeki birçok izi silik duruma getirmiş ve belirgin bir baskın elementle homo sapiens asiaticus brakisefale dönüşme seyrine yönelen değişimi, kısa süreliğine de olsa brakisefal mongoloid'e dönüştürmüştür. Yoğun bir askeri baskıyla bölgeye gelen ve Kırgız nüfusu tekrar Tanrı Dağları bölgesinden Yenisey'e ve diğer bölgelere süren Moğollar, tam bir etnik tarama yapmış ve bir daha devletleri yıkılana kadar bu boyların bir araya gelmesine imkân tanımamıştır.

A. Haruzin tarafından sonraki dönemlerde etnik karışımlarla değişen bazı Kırgız boylarının tipleri şöyle tanımlanmaktadır: “*Orta boylu, gövdesi geniş, kol parmakları ile ayak parmakları kısa, vücudu güçlü, dolgun vücut (genellikle insanların yaşlılık döneminde sıkça görülür), derisinin rengi aksarı, ayakları yamuk (attan inmemelerinden dolayı) kısa, başının yapısında brakisefal tip güçlü bir şekilde belirgin, saçı kara, dik ve çok sert, geç ağarır, yüz tipi kemikli, derisinin rengi konur (kahverengi-kestane), burnu parlak görünümlü, geç çıkan sakalı seyrek büyür, gözleri kahverengidir ve gençlik döneminde kara olur*” (Kulmuhammed, 1994: 179; Haruzin, 1889-1891). Kazakların ve Kırgızların aynı zamanda uzun süre Kalmık-Moğol esareti altında kaldıkları (iki yüz yıl kadar) düşünüldüğünde, önemli bir tespit olarak görülmelidir. Mevcut tanım, Kırgızlar arasında bu dönemde baskın bir Türk tipolojisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve elde edilen dermatolojik veriler, Kırgızların bazı boyları arasında Çin fizyonomisine ait ceset örneklerinin de yer aldığı görülmektedir. Sınır komşuları olmaları ya da yağma saldırıları sırasında, Çinli kadınların esir alınması sebebiyle görülen bir durum olmalıdır. Bu veriler genel olarak değerlendirildiğinde Çin fizyonomisinin iz bıraktığını söylemek mümkün değildir, Kırgızlar arasında brakisefal, brakisefal mongoloid tip büyük bir orana sahiptir. İndo-Avrupa türünün ak grubuna mensup olanların yüzdelik dilim şeklinde değerlendirildiğinde belirgin bir ağırlık taşıdığını söylemek oldukça zordur.

V. P. Yudin'in araştırmaları da ulaştığımız sonuçları desteklemektedir. Buna göre: “*Kırgızların, Moğollar ile etnik bağlarını iki döneme ayırmak gerekir. Birincisi Moğolistan'daki boyların Moğol etnik yapısını oluştururken gerçekleşen birleşme dönemi (XV. yüzyıl), ikincisi ise Moğollar yıkıldıktan sonra her kavmin sosyal gelişimini tamamlarken bu boyların arasına sinip giderek kaynaşan boylardır (XVI. yüzyıl)*” (Yudin, 1965: 60).

Moğol etabından sonra, Kazak boylarının Kırgız etnik yapısıyla kaynaşma dönemi başlar, bu kaynaşma ise XV. yüzyılın üçüncü çeyreğine tekabül eder. Moğol boylarıyla karışıp kaynaşan Kırgız boyları, Kıpçak ve Oğuz elementleriyle yani brekisefal boylarla birleşecek ve 700 yıl sürecek olan başka bir etaba dâhil olacaktır. Mongoloid izler zamanla silinecek ve belirgin bir şekilde brekisefal antropometrik ölçüler, Kırgız fizyonomisinde görülmeye başlanacaktır. Kırgızların Moğol, Tunguz, Tangut, Mançu ve Çin soylu (Karakitan) melez topluluklarla yaşadığı dönemler, coğrafi değişimle (sürgünlerle) tamamen sona erecek bu da zamanla etnik açıdan toparlanmalarına imkân tanıyacaktır.

DEĞERLENDİRME

İlk etapta Asyenik gurubunun ak türüne (brakisefal) giren Kırgızlar (M.Ö. II. asra kadarki dönem), *ikinci etapta* brakisefal ve melez bir fizyonomiye doğru dönüşmeye (M.S. II-VI asra kadar) başlamıştır. Bu dönemde etnik gelişimini tamamlayamadan Moğolların demografik baskısıyla üçüncü etaba yönelmiştir. *Üçüncü etapta* ise, Moğol etnik elementlerinin baskısıyla (M.S. IV-VI. asırda sona eren X.-XV. asırlar arasında başlayıp biten) brakisefal mongoloid özellik taşıyan antropolojik yapı, *dördüncü etapta* (Dinling, Kanglı ve Kıpçak fizyonomisini içine alan) Kazak grubunun etkisiyle tekrar bir etnik dönüşüm sürecine girmiştir.

Özellikle Kırgız-Kazak melezleme döneminin XV. asrın üçüncü çeyreğinden itibaren başlaması belirtilen kaynaşmanın (XXI. asrın ilk çeyreğine kadar devam etmesi) dördüncü etaptaki kaynaşmanın kalıcı izlerini beraberinde getirmiştir. Bu arada Kırgız ülkesini istila eden fakat çok uzun süreli hâkimiyet tesis edemeyen Oyrat (Cungar), Kalmıklar da unutulmamalıdır. Tarihi seyir içinde Kırgızlarla bir araya gelen kavimlerin kalıcı izlerinin unutulması mümkün değildir. Çünkü adını yukarıda belirttiğimiz kavimlerin büyük bir kısmı o veya bu şekilde Kırgız boylarının arasına girmiş ve bu boylarla kurama (girme) statüsüyle kaynaşarak günümüze kadar varlıklarını korumayı başarmışlardır.

Kırgız tarihinde konulan ve yurt olarak kabul edilen sahaların jeo-stratejik değer taşıması istilaları kaçınılmaz kılmıştır. Bu da beraberinde kavimlerin etnik olarak kaynaşarak antropolojik yapılarında bazı değişimleri yaşamalarına neden olmuştur. Mevcut şanssızlık sadece Kırgızlara has değildir, kavimler kapisı olarak bilinen bölgeler tarihin her döneminde aynı durumdan nasibini almıştır. Transkafkaslar, bir kavimler yumağıdır, stratejik konumu gereği Anadolu tarih boyunca birçok ırkın ve kültürün kaynaştığı saha haline gelmiş, Avrupa'ya açılan Macaristan kavimlerin geçiş noktasındaki eşiği olmuştur.

Bu durum, geçiş bölgeleri için kaçınılmazdır. Ari-aryen ırktan bahsetmek ve arî ırkın hâkim olduğu toplumların saflığı üzerine idealleri-politikaları şekillendirmek, artık günümüz için ikinci planda yer alan siyasi bir yatırımdır. Tabi ki vatan olarak kabul edilen topraklar üzerinde yaşayanların ruh dünyasındaki birlikteliği canlı tutmak, aynı ırktan insan kitlelerini şekillendirmek daha kolay olacaktır. Kültürel hâkimiyetin etnik hâkimiyete meydan okuduğu bu yüzyılda, sosyal kaynaşma yoluyla toplumları eritme-şekillendirme, tercih edilen seçenek haline gelmiştir.

KAYNAKLAR

Aristov, N. A. (1896). “Zametki ob Etničeskom Sostave Tyurskih Plemen Narodnostey Svedeniya ob ih Çislennosti”, *JS*, Spb., Vıp. III-IV.

Aristov, N. A., (2001). *Usuni i Kirgızı ili Kara-Kirgızı*, Bişkek: Soros Fondu Yayınları.

- Bartold, V. V. (1898). Yedisu Tarihinden Kısaltmalar, *Yedisu İstatistik Komitesinin Hatıra Kitabı*, C.II, Verniy: Yedisu Eyaleti Tipografyası.
- Bartold, V. V. (1997). “Kara-Kıtaylar”, *Kırgız ve Kırgızistan Tarihi Hakkında Seçme Çalışmalar*, Bişkek: Soros Fondu Yayınları, ss.87-93.
- Baytur, A. (1992). *Kırgız Tarihinden Dersler*, C. II, Bişkek: Uçkun Yayınları.
- Bernştam, A. N. (1991). “Kırgız Ülkesinin Bağımsızlık İçin Mücadelesi”, *Kırgızlar*, C.II, Bişkek: Kırgızistan Yayınları, ss. 261-279.
- Graç, A. D. (1968). “Orta Asya’da En Eski Türklerin Ölü Gömme Gelenekleri”, *Orta Asya Tarihi, Arkeolojisi ve Etnografyası*, Moskova: Akademi Nauk Yayınları, ss.207-215.
- Grum-Grjimaylo, G. E. (1909). “Orta Asya’daki Ak Grup (Tür)”, *G. N. Potanin’in 70. Yılı Anısına Armağan Edilen Toplamalar*, Batı İRGO Etnografya Bölümü, C. XXXIV, Sempetersburg: Rus Coğrafya Cemiyeti Yayınları.
- Grum-Grjimaylo, G. E. (1926). *Batı Moğolistan ve Uryanhayskiy Kray*, Leningrad: Rus Coğrafya Cemiyeti Yayınları.
- Haruzin, Alekseya. (1889-1891). *Kırgızı Bukeyevskoy Ordı (Antropologo-Etnologičeskiy Oçerk)*, Vıp.I, II, Moskva: İİOLEAE Yayınları.
- Hudyakov, Y. (1990). “Yenisey Kırgızlarının Tarihi”, *Ala Too Dergisi*, S.4, ss.117-141.
- Kabuşulu, İ. (1997). *Kazak Kavmi*, Almatı: Jazuşı Yayınları.
- Kalkan, M. (2006). *Kırgızlar ve Kazaklar*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Karayev, Ö. (1999).“Kırgız Halkının Etnik Terkibi ve Şekillenışı”, *Kırgızlar (Membalar, Tarih, Etnografya)*, Bişkek: Soros Fondu Yayınları.
- Kıçanov, E., T. Beyşenaliyev. (1991). “Yuan-Min Devrindeki Kırgızlar”, *Kırgızlar*, C.II, Bişkek: Kırgızistan Yayınları, ss.231-251.
- Kulmuhammed, M. (1994). *Rus Ansiklopedilerindeki Kazak Şeceresi*, Almatı: Atamura Yayınları.
- Malabayev, C. M. (1999). *Kırgız Devleti’nin Tarihi*, Bişkek: İlim Yayınları.
- Malov, S. S. (1951). *Eski Türk Yazma Kitabeleri*, Moskova: Akademi Nauk Yayınları.

Minli, Ma. (1997). “Yenisey Kırgızlarının Batıya Göçü ve Orta Asya’da Kırgız Ulusunun Şekillenışı”, *Kırgızlar*, C.IV, Bişkek: Soros Fondu Yayınları, ss.111-122.

Oşanın, L. V. (1927). “Orta Asya Antropolojisi Hakkında Materyaller. Issık-Göl’ün Güney Tarafındaki Kırgızlar”, *Tacikistan ve Diğer Ülkeleri Araştırma Merkezi*, V. V. Bartold, Türkistan Dostları, Öğrencileri ve Değer Verenleri, Taşkent: (y.a.y), ss.233-270.

Oyaşu, Sunçi. (1997). “25 Tarih. Yeni Tangname. Kırgızlar”, *Kırgızlar*, C.IV, Bişkek: Soros Fondu Yayınları, ss.83-92.

Runkun, Du., Go Binyan, (1997). “Kırgız Halkının Atla Göçleri ve Batıya Doğru Hareketleri”, *Kırgızlar IV*, Bişkek: Soros Fondu Yayınları, ss.133-146.

Tışanulı, E. (1997). “Eski Medeniyet Kökünden Doğan Bir Yıldız”, Haz: E. Akkoşkarov, *Kazak Tarihinden*, Almatı: Jalın Basması, ss.399-414.

Yudin, V. P. (1965). “Moğolistan ve Moğolistan Moğollarının Boy Yapısı, Bunların Kazak ve Diğer Komşu Ülkelerle Olan Etnik Bağları Hakkında”, *Kazak SSSR Haberleri*, S. III, ss.52-65.